

УДК: 347.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-78-1-82-86>

Ніколенко Людмила Миколаївна,
докторка юридичних наук, професорка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті на основі новітніх досягнень господарсько-процесуальної науки та інших суміжних наукових дисциплін проаналізовано визначення змісту принципу верховенства права в господарському судочинстві. Сутність цього принципу полягає в тому, що порядок здійснення судочинства в господарських судах регламентується тільки нормами законодавчих актів, а саме Конституцією України та Господарським процесуальним кодексом України. Доведено, що принцип верховенства права спрямований на доступ зацікавлених осіб до правосуддя з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів за умови дотримання справедливого розгляду справи, а також принципів правової визначеності, рівності та виконання судового рішення.

***Ключові слова:** принцип верховенства права; господарське судочинство; принципи господарського судочинства; справедливість; законність.*

Постановка проблеми. Сучасні перетворення, які відбуваються в Україні, здійснення реформ практично в усіх сферах суспільного життя, удосконалення законодавства потребують глибокого осмислення змісту принципу верховенства права. В умовах прагнення України стати повноправним членом європейського співтовариства, цей принцип набуває особливої актуальності. Розвиток правової держави вимагає тлумачення нових принципів та підходів з урахуванням євроінтеграційних напрямів реформування законодавства, судочинства та судочинства.

Актуальність обраної теми зумовлюється насамперед відсутністю в теорії права однозначного тлумачення принципу верховенства права, у тому числі в господарському судочинстві. Саме тому головним підходом до визначення цього поняття є встановлення визначальних ознак та властивостей цього принципу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження принципу верховенства права присвятили свої праці такі вчені, як О. Беляневич, М. Козюбра, С. Максимов, Ю. Оборотов, А. Пухтецька, П. Рабінович, Т. Середняк та інші. Але, незважаючи на наявні дослідження, цей принцип потребує додаткової уваги в умовах сучасного етапу реформування законодавства та судочинства.

Метою дослідження є визначення змісту принципу верховенства права в господарському судочинстві, що вбачається важливим з точки зору теорії права й судової практики та дає змогу окреслити тенденції подальшого розвитку господарського процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права є основоположним міжнародним принципом. Це закріплено документами Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, відображено в доктринах та актах багатьох держав [1, с. 83].

Принцип верховенства права слід розглядати не тільки з урахуванням розвитку міжнародного та національного законодавства, а й зважаючи на погляди та думки вчених. Проте єдиних вимог тлумачення та визначення принцип верховенства права не отримав, тому неможливо однозначно розуміти цей принцип та, як наслідок, забезпечити його дотримання.

Принцип верховенства права – це правовий принцип, сформований під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів, що за своїм змістом становить поєднання низки критеріїв (вимог), які хоча й різняться за своєю формою нормативно-правового опосередкування в національному законодавстві, але покликані забезпечувати пріоритет прав і свобод, законних інтересів людини й громадянина в суспільстві, у тому числі й у відносинах з органами публічної влади всіх рівнів, а також рівність усіх суб'єктів права перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства країни, передбачуваність законів і дій органів державної влади та низки інших принципів (вимог), що визнані істотними елементами дотримання принципу верховенства права в рішеннях Європейського суду з прав людини тощо [2, с. 34]. Верховенство права – це основоположний принцип правової держави, без якого неможливе здійснення прав та свобод [3, с. 49].

Принцип верховенства права набуває самостійного значення, відмінного від традиційної теорії і практики принципу верховенства закону, коли право не ототожнюється із системою встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм поведінки, тобто коли є теоретичне і практичне розрізнення права й закону, коли право розглядається як соціальний феномен, тобто як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм [4, с. 31].

Визначення змісту принципу верховенства права намагаються надати й міжнародні організації. Так, Європейська Комісія за демократію через право 2011 року у доповіді про верховенство права досить докладно дослідила й висвітлила це питання. Зміст принципу верховенства права складається з елементів, які повинні розглядатися разом: 1) існування основних правил та цінностей, що поділяють люди, які погоджуються їх дотримуватися (конституціоналізм); це стосується не тільки писаних, а й неписаних конституцій; 2) держава повинна керуватися законом; 3) тлумачать закон незалежні та неупереджені судді; 4) той, хто застосовує закон, діє згідно з ним без дискримінації; 5) закон є прозорим та доступним для всіх, особливо для тих, хто знаходиться у вразливому становищі та потребує його захисту; 6) застосування закону є ефективним та вчасним; 7) закон захищає права, особливо права людини; 8) закон може бути змінений лише відповідно до встановленої процедури, яка є прозорою, відповідальною та демократичною [5].

З урахуванням зазначеного можна констатувати, що принцип верховенства права є багатоаспектним та включає елементи, які визначають його сутність. Елементами змісту принципу верховенства права є: законність, якість закону, правова визначеність, прозорість, справедливість, правопорядок, рівність, обов'язковість виконання судового рішення тощо.

На підставі Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (пункт 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стала частиною національного законодавства України [6]. Тобто Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

У сучасний період особливої актуальності для застосування набувають рішення Європейського суду з прав людини. Саме в рішеннях Європейського суду з прав людини, який діє на основі європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, надається тлумачення принципу верховенства права. У цій конвенції зазначено, що принцип верховенства права об'єднує країни-учасниці Ради Європи, та наголошено,

що цей принцип є одним з основоположних принципів функціонування країн-учасниць. Європейський суд з прав людини визначив елементи, які розкривають зміст принципу верховенства права: якість закону, доступ до суду, захист від свавілля та інші.

Щодо українського законодавства, то принцип верховенства права закріплено в частині першій статті 8 Конституції України [7], але до моменту проведення реформування законодавства, у тому числі процесуального, він практично не використовувався під час розгляду справ щодо захисту прав і свобод людини й громадянина та суб'єктів господарювання в Україні. Якщо проаналізувати наявні законодавчі акти України, то можна зробити висновок, що принцип верховенства права не має чіткого тлумачення в національному законодавстві.

Конституційний Суд України в рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року визначає, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України [8, с. 402–410].

У статті 129 Конституції України після змін, унесених Законом України від 02.06.2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», наголошено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права [7].

Метою реформування судової влади є забезпечення права кожного на справедливий суд на засадах верховенства права, що визначено Законом України «Про судоустрій та статус суддів» у редакції від 12.02.2015 року з наступними змінами та доповненнями.

Принцип верховенства права є одним із фундаментальних принципів, на підставі якого повинні розвиватися сучасні правові та демократичні держави та якого повинні дотримуватися всі без винятку. Зміст верховенства права становлять не тільки норми права як зразки поведінки, а й відповідний механізм реалізації приписів правових норм. Реалізація принципу верховенства права є неможливою без ефективного судового захисту прав, свобод та інтересів особи. Підтвердженням гарантії реалізації принципу верховенства права є визначення в законодавчих актах чіткого механізму здійснення судового провадження. Реалізація принципу верховенства права в Україні є можливою тільки за умови незалежності суду.

У чинному Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) стаття 11 містить норму, згідно з якою суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права [9]. У Господарському кодексі України (далі – ГК України) принцип верховенства права зазначений у статті 5 [10]. Аналіз інших норм ГПК України свідчить, що принципу верховенства права не відповідає роль судді, який має звужені повноваження під час прийняття рішень, але на якого покладено обов'язок усебічного, повного й об'єктивного встановлення фактичних обставин справи.

Судді під час вирішення справ повинні керуватися принципом верховенства права, тому що саме рішення, яке ухвалено на підставі закону, може ефективно захистити права та охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб. Реалізація принципу верховенства права в господарському судочинстві можлива за умови дотримання права на справедливий суд протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом; подальшого розвитку й удосконалення законодавства та реформування судоустрою.

Висновки. З огляду на викладене можна зробити висновок, що вдосконалення господарського процесуального законодавства спрямовано на підвищення якості правосуддя, ефективності судового захисту прав і свобод людини та рівня довіри населення до судової системи. Звичайно, такі зміни визначають розвиток принципу верховенства права та забезпечують стабільність судової системи в цілому.

Основна мета принципу верховенства права – установлення на підставі Конституції України того, що Україна є правовою державою. Формулювання принципу верховенства права в законодавчих актах є підтвердженням того, що Україна – демократична держава. Принцип верховенства права забезпечує пріоритет права в державі, втілення конституційних прав і свобод громадян, надання ефективного захисту в разі порушення визначених прав та охоронюваних законом інтересів. Норми закону повинні бути скеровані на реалізацію доступності судових рішень, прозорості процесу прийняття судового рішення тощо.

Принцип верховенства права в господарському судочинстві спрямований на доступ зацікавлених осіб до правосуддя з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів за умови дотримання справедливого розгляду справи, а також принципів правової визначеності, рівності та виконання судового рішення.

Застосування в господарському процесуальному законодавстві принципу верховенства права з урахуванням міжнародних та європейських стандартів створить необхідні умови для проведення уніфікації та гармонізації законодавства згідно з міжнародними принципами.

Список використаних джерел

1. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 83–89.
2. Пухтецька А. А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 33–43.
3. Скрипнюк О. В. Принцип верховенства права і держава: деякі питання методологічного забезпечення теоретичного аналізу проблеми. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 9. С. 49–56.
4. Козюбра М. І. Права людини й верховенство права. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
5. Доповідь Європейської комісії за демократію через право «Про верховенство права»: затверджена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, 25–26 березня 2011 року. URL: [http://www.venice.soe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.soe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (дата звернення 10.01.2022).
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
7. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп від 02.11.2004 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004* / відповід. редактор канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
9. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.01.2022).
10. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

References

1. Dohvert, A. S. (2007). Diia pryntsyphu verkhovenstva prava u sferi pryvatnoho prava [The rule of law in the field of private law]. *Universytetski naukovyi zapysky*. № 2 (22). S. 83–89 [in Ukrainian].
2. Pukhtetska, A. A. (2010). Pryntsyph verkhovenstva prava: suchasni yevropeyski doktryny yak oriientyr dlia reformuvannia natsionalnoho zakonodavstva [The principle of the rule of law: modern European doctrines

as a guide for reforming national legislation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 3. S. 33–43 [in Ukrainian].

3. Skrypniuk, O. V. (2008). Prynstyp verkhovenstva prava i derzhava: deiaki pytannia metodolohichnoho zabezpechennia teoretychnoho analizu problem [The principle of the rule of law and the state: some issues of methodological support of theoretical analysis of the problem]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 9. S. 49–56 [in Ukrainian].

4. Koziubra, M. I. (2012). Prava liudyny y verkhovenstvo prava [Human rights and the rule of law]. *Pravo Ukrainy*. № 1–2. S. 30–63 [in Ukrainian].

5. Dopovid Yevropeiskoi komisii za demokratiiu cherez pravo «Pro verkhovenstvo prava» : zatverdzhena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86-mu plenarnomu zasidanni [Report of the European Commission for Democracy through Law “On the Rule of Law” : approved by the Venice Commission at its 86th plenary session]. 25–26 bereznia 2011 roku. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (data zvernennia: 10.01.2022) [in Ukrainian].

6. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod liudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii [Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention] : Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 № 475/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 40. St. 263 [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryiniata na V sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 15-rp vid 02.11.2004 r. u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine № 15-rp of 02.11.2004 in the case of the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the constitutionality of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (constitutionality of a milder sentence)]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Rishennia. Vysnovky. 2004 / vidpovid. redaktor kand. yuryd. nauk P. B. Yevhrafov. K. : Yurinkom Inter, 2005. 480 s.* [in Ukrainian].

9. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Economic Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-12. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zakonodavstvo. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (data zvernennia: 10.01.2022) [in Ukrainian].

10. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-4. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. St. 144 [in Ukrainian].

Nikolenko Lyudmyla,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

DETERMINATION OF THE CONTENT OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN ECONOMIC JUDICIARY

The current reforms, as are happening in Ukraine, the implementation of reforms in all areas of social life, the improvement of legislation will require a deep understanding of the principle of the rule of law. It is in the minds of Ukraine to become a full-fledged member of the European Union, and this principle is becoming especially relevant. The development of a legal power led to the clouding of new principles and approaches to the improvement of European integration approaches to the reform of legislation, the judiciary and the judiciary. In the article, on the basis of the new achievements of the economic procedural science and other summary scientific disciplines, it is analyzed that the principle of the rule of law in the economic judiciary is replaced by the principle. The essence of the principle of the rule of law is related to the fact that the procedure for establishing court proceedings in the economic courts is regulated only by the norms of legislative acts, and by the Constitution of Ukraine itself and the Economic Procedural Code of Ukraine. The main meta principle of the rule of law is nakedness on the basis of the Constitution of Ukraine that Ukraine is a legal power. The formulation of the principle of the rule of law in legislative acts confirms that Ukraine is a democratic state. The principle of the rule of law determines the development of the priority of law in the state, ensuring the implementation of constitutional rights and freedoms of the people, giving an effective defense in case of violation of their rights and interests protected by law. It has been shown that the principle of the supremacy of the right of directing access to the rights of individuals to justice, with the method of defending rights and interests protected by law, for the understanding of a fair review of the right, as well as the principles of legal authority, equality and enforcement of judgments. The establishment of the principle of the rule of law in the economic procedural legislation and the improvement of international and European standards to create the necessary minds for the unification and harmonization of the legislation of international principles.

Key words: the principle of the rule of law; economic judiciary; principles of economic judiciary; justice; legality.

Надіслано до редколегії 25.01.2022

Рекомендовано до публікації 28.01.2022